

**НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ЦЕНТР
ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ**

Кафедра філософії та соціології

В.М. Овчаренко

ФІЛОСОФІЯ В.Г.Ф. ГЕГЕЛЯ

Конспект лекцій

Харків - 2013

Овчаренко В.М. Філософія В.Г.Ф. Гегеля: Конспект лекцій. – Харків: УкрДАЗТ, 2013. - 26 с.

Конспект лекції підготовлено відповідно до робочої програми курсу «Філософія». Він є складовою навчально-методичного комплексу дисципліни, яка включає методичні вказівки до семінарських занять, тести, основну і додаткову літературу, питання письмових контрольних робіт.

У конспекті лекції розглядаються проблеми, які поглиблюють знання студентів про досягнення одного із відомих представників німецької класичної філософії. Значна увага приділяється питанню популярності діалектики та впливу гегелівської філософії на формування світогляду сучасної людини. Усвідомлення цього впливу є необхідною складовою частиною процесу культурного збагачення, самовиховання та вдосконалення особистості.

Рекомендується для студентів денної і заочної форм навчання.

Бібліогр.: 17 назв.

Конспект лекції розглянуто та рекомендовано до друку на засіданні кафедри «Філософія та соціологія» 21 листопада 2011 р., протокол № 5.

Рецензент
проф. В.М. Петрушов

В.М. Овчаренко

ФІЛОСОФІЯ В.Г.Ф. ГЕГЕЛЯ

Конспект лекції

Відповідальний за випуск Петрушов В.М.

Редактор Решетилова В.В.

Підписано до друку 29.11.11 р.

Формат паперу 60x84 1/16. Папір писальний.

Умовн.-друк.арк. 1,0. Тираж 100. Замовлення №

Видавець та виготовлювач Українська державна академія залізничного транспорту,
61050, Харків-50, майдан Фейєрбаха, 7.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2874 від 12.06.2007 р.

Зміст

Вступ.....	4
1 Феноменологія духу.....	7
2 Наука логіки.....	9
3 Енциклопедія філософських наук.....	15
4 Ще про діалектику.....	23
Теми рефератів.....	24
Перелік питань для самоперевірки.....	24
Список літератури.....	25

Вступ

Георг Гегель (1770-1831 рр.) народився у столиці Вюртемберзького князівства – місті Штутгарті в сім'ї чиновника. Відмінно закінчивши гімназію, Гегель з 1788 по 1793 рр. пройшов курс навчання в Тюбінгенському теологічному інституті. Ще через три роки Гегель одержав наукову ступінь кандидата теології, але кар'єра пастора його не приваблювала. Роки навчання в Тюбінгені припали на початок і подальший розвиток Великої французької революції, тому молодий Гегель з натхненням чекав народних революцій в інших країнах. В цей період він розумів революцію як ліквідацію деспотичного правління, і разом з друзями, філософом Шеллінгом і поетом Гьольдерліном, став більше уваги приділяти проблемам соціальної філософії. Аналіз філософії Платона, Руссо і Канта розвинув інтерес Гегеля до філософії, але, як і багатьом його попередникам, Гегелю довелося тривалий час працювати домашнім вчителем. Спочатку Гегель працював у швейцарському Берні, а з 1797 по 1800 рр. він працював домашнім вчителем в німецькому місті Франкфурт-на-Майні.

Лише у 1801 р. Г.Гегель почав викладати філософію, працюючи як приват-доцент в університеті міста Єна. Саме Єнський університет в цей час був, так би мовити, „філософським центром” німців. Завдяки протекції І.Гете, який з 1775 р. працював міністром уряду герцогства Саксен-Веймарського, в Єні працював до 1799 р. І.Фіхте, а з 1798 по 1803 рр. – Ф. Шеллінг, який став професором у 23 роки. Підтримка Шеллінга дозволила Гегелю повністю віддатися філософській діяльності. В єнський період (1801 – 1807 рр.) Гегеля вважали послідовним шеллінгіанцем.

Першою значною публікацією Гегеля був трактат „Різниця між системами філософії Фіхте і Шеллінга”, виданий у 1801 р. В цей період найвідомішими послідовниками І.Канта вважалися І.Фіхте, Ф.Шеллінг і Г.Гегель. Фіхте і Шеллінг – перші та більш відомі, а Гегель – тільки третій. У 1802 р. разом з Шеллінгом Гегель брав участь у виданні „Критичного журналу філософії”, для якого написав ряд статей.

Незважаючи на певне духовне лідерство Ф. Шеллінга, саме в єнський період Г.Гегель почав розробку власної оригінальної філософської системи. У 1807 р. Гегель опублікував свій перший великий твір – „Феноменологію духу”. Цей твір став важким ударом для Шеллінга, який відразу зрозумів, що, незважаючи на певну схожість, вчення Гегеля відкидає шеллінговський ірраціоналізм.

Не менш вразив Шеллінга також великий обсяг гегелівського твору. Справа у тому, що те, що Шеллінг називав своєю „філософською системою”, існувало лише в формі тез або коротких нарисів, а реальної розгорнутої філософської системи він так і не створив. Пізніше, зрозумівши, що це певною мірою зробив за нього Гегель, Шеллінг почав обвинувачувати Гегеля в плагіаті.

Після окупації Єни наполеонівськими військами у 1807 р. університет було закрито, а Гегель переїхав у баварське місто Бамберг, де півтора роки пропрацював редактором міської газети. Після заборони газети цензурою Гегель переїхав до Нюрнберга і за допомогою впливового друга Нітхаммера почав працювати директором гімназії.

Нюрнберський період (1808-1816 рр.) виявився дуже плідним для філософської творчості Гегеля. Тут у 1812, 1813 і 1816 роках він опублікував перший, другий і третій томи свого головного твору – „Науки логіки”, підготував матеріали для майбутньої „Енциклопедії філософських наук”. У 1816 р. Гегеля було запрошено на кафедру філософії Гайдельберзького університету. Саме у нетривалий Гайдельберзький період (1816-1818 рр.) Гегель у цілому завершив свою філософську систему, опублікувавши підсумкову версію під назвою „Енциклопедія філософських наук” у 1817 р. Цей твір складався з трьох частин: „Науки логіки” (яку ще називають „малою логікою” – це скорочений і перероблений варіант попередньої „великої” „Науки логіки”), „Філософії природи” і „Філософії духу”. Після „трилогії критик” Канта це була друга в класичній німецькій філософії ретельно розроблена система.

Публікація „Енциклопедії філософських наук” зробила Гегеля найвідомішим німецьким філософом того часу. Доказом стало запрошення на посаду професора на кафедру філософії

Берлінського університету, яке він прийняв у 1818 р. Хоча Берлінський університет було засновано лише у 1810 р., він швидко став провідним центром освіти в Пруссії. Філософським попередником Гегеля в Берлінському університеті був Фіхте, який працював там з 1810 по 1812 рр. і навіть короткий час був ректором.

У берлінський період (1818-1831 рр.) Гегель видав тільки два нові твори – „Основоположення філософії права” (1821 р.) та „Філософію права” (1826 р.). У цих творах Гегель оголосив соціально-політичний лад тодішнього Пруського королівства вершиною суспільного розвитку. Філософське вчення Гегеля стало надзвичайно популярним. Гегель отримав державну підтримку і репутацію офіційного прусського філософа. У 1827 р. вийшло друге видання „Енциклопедії філософських наук”, в яке Гегель вніс чимало доповнень. У подальшому Гегель почав доповнювати „Науку логіки”, але не встиг завершити свій задум. Епідемія азійської холери обірвала його життя в 1831 р.

Гегель виявився єдиним із класиків німецької філософії, хто не дожив до широкої критики створеного філософського вчення. Гегель помер у zenіті слави, а його популярність сприяла створенню цілої школи – гегельянства. Мова Гегеля дуже складна і важко сприймається. Його філософія ідеалістична, а її система досить містична. Гегель скоріше заплутував, ніж роз’яснював питання, які розглядав. Але майже всі філософи після Гегеля вважали, що його вчення малозрозуміле якраз через глибину і ретельність думки.

1 ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ДУХУ

Найбільш складним філософським твором Гегеля традиційно вважається „Феноменологія духу”. Саме в „Феноменології” Гегель вперше проявив себе великим самостійним і самобутнім мислителем. Ще за життя Гегеля розгорнулася суперечка про те, є цей твір вступом до гегелівської системи, чи задача його полягала в тому, щоб виявити, як знання людства втілилися в гегелівську філософію. Сам Гегель розумів свою „Феноменологію духу” і як вступ до своєї філософії, і як виправдання власної філософської позиції. У цьому творі Гегель остаточно розмежувався з Шеллінгом. Він відкинув вчення останнього про інтуїцію як органон філософії. Сам Гегель наполягав, що філософія може бути плідною лише в раціонально-понятійній формі, що треба сприяти наближенню філософії до форми науки.

Гегель піддав критиці Шеллінга за його інтуїтивну діалектику. Шеллінг був упевнений, що наукове знання не здатне подолати розсудливий, формально-логічний тип мислення. Тільки філософу і поету через ірраціональне натхнення може відкритися, на думку Шеллінга, сутність світу, його головні протиріччя і тенденції. Тому логіка – сфера науки, а діалектика – сфера філософії, логіка – сфера раціонального і суперечливого знання, діалектика ж охоплює ірраціональну єдність протилежностей. Саме алогічна ірраціональність діалектики Шеллінга не влаштовувала Гегеля, який вважав своєю задачею створення діалектики як науки, як змістовної логіки. Для вирішення такої задачі Гегелю необхідно було охопити думкою всі сфери людського знання та досягнення сучасної для нього науки. Більш того, Гегелю прийшлося виявити догматизм теоретиків від науки, які вважали, що пізнати сутність речей можна, розклавши їх на частини та елементи. Не менш рішуче Гегель відкидав розповсюджену в той час думку, нібито кожен безпосередньо вміє філософувати та розмірковувати про філософію, тому що має природний розум. На думку Гегеля, люди часто занадто переоцінюють свою здатність до філософування, чого не скажеш, наприклад, про здатність до чоботарського ремесла, на оволодіння яким вони не претендують

без спеціального навчання, хоча кожен від природи має „мірку для чобота у вигляді своєї ноги” [5, с.37].

На відміну від шеллінговського світового розуму гегелівський абсолют був не статичною, а динамічною субстанцією. Ця субстанція була для Гегеля одночасно і суб'єктом. Філософ вказував, що „жива субстанція....є буття, яке по - правді є суб'єкт або, що те ж саме, що є дійсне буття лише тому, що вона є рухом самоутвердження, тому що вона є опосередковування, становлення для себе іншою” [5, с.11]. Але така само рухомість субстанції-суб'єкта не була предметом розгляду в „Феноменології духу”. Таку задачу Гегель буде вирішувати в майбутніх творах. А в „Феноменології духу” Гегель називав абсолют „духом”, який прагне до самопізнання, який здійснює це самопізнання через розвиток людського знання. Тому в „Феноменології духу” аналізувалося становлення науки та історичний розвиток знання. Недаремно Г.Гегель підкреслював, що „істина є рух істини”, і що „істинне за природою своєю торить собі шлях, коли прийшов його час, і що воно з'являється лише тоді, коли цей час прийшов...”. [5, с.39].

Також у „Феноменології духу” ми не знайдемо цілісної картини історії розвитку філософії, а численні звернення до філософських вчень минулого мають за мету створити глобальну картину людського буття. Як і вся гегелівська філософія, „Феноменологія духу” має тріадичну структуру. Вона включає три головні частини. Першу частину Гегель назвав „Свідомість”. Другу – „Самосвідомість”. Третю частину він залишив без назви. В сучасних публікаціях її умовною назвою є „Абсолютний суб'єкт”.

Якщо в студентський період Гегель відкрито симпатизував революційним подіям, які розгорталися в практично сусідній з його батьківщиною Франції, то в „Феноменології духу” він виступав як консерватор, засуджуючи революційну практику якобінців і Директорії. Наприклад, абсолютну свободу, як чисту рівність загальної волі з собою самою...”, він назвав „негацією”, тобто самознищенням. [5, с.207]. Тому не дивно, що єдиним підсумком загальної свободи, на думку Гегеля, може бути лише смерть. Тут він відкрито дискредитує революційні дії.

Консерватизм поглядів Гегеля доповнюється його антипацифізмом. На відміну від Канта, який підтримував просвітницький ідеал „вічного миру”, Гегель, містифікуючи причини воєн, вважав їх невідворотним і потрібними для „духу”, щоб підкорити одиничне загальному, сприяти збереженню суспільства і зміцненню держави.

Завершуючи розгляд „Феноменології духу”, можна сказати, що тут Гегель вперше знайшов для філософії нову реальність, якою стала сама філософія у своїй історії. Можливо, ця „реальність” ще не зовсім дозволяла збутися тому методу, який би не деформував її. Йдеться про діалектику, але вона детально буде розроблена через декілька років після публікації „Феноменології духу”. Тому три частини цього твору, а саме: свідомість, самосвідомість та „умовний абсолютний суб’єкт” є досить різними за змістом. Помітно різняться вони також і за своїм обсягом. Так, третя частина, якій сам Гегель навіть не дав назви, складає майже 75% від загального обсягу твору. Тому вже наприкінці ХІХ століття було запропоновано інший розподіл глав, який більше відповідав структурі іншого твору Гегеля – „Енциклопедії філософських наук”. Ця структура така: Суб’єктивний дух: глави 1-5 (свідомість, самосвідомість, розум); Об’єктивний дух: глава 6 (історія розвитку свідомості); Абсолютний дух: глави 7,8 (релігія та абсолютне знання). Такий розподіл „Феноменології духу” визнавався також в радянській філософії.

2 НАУКА ЛОГІКИ

Другим великим твором Гегеля була „Наука логіки”, яка в цілому була завершена у 1816 р. Незадовго до смерті, на початку 1831 р., Гегель почав доповнювати цей твір, але встиг розширити лише першу з трьох книг „Науки логіки” – „Вчення про буття”. Друга книга під назвою „Вчення про сутність” та третя під назвою „Вчення про поняття” практично не змінилися. Існує точка зору, що „Наукою логіки” Гегель хотів доповнити „Феноменологію духу”, але в сфері логіки він виявився настільки

плідним і написав так багато, що змушений був видати „Науку логіки” як самостійну працю.

Свою „Науку логіки”, яку часто називають „великою логікою” (на відміну від „малої логіки – першої частини „Енциклопедії філософських наук”), Гегель почав саме з того, чим закінчив „Феноменологію духу” – зі знання чистих сутностей, які є притаманними духу. Змістом гегелівської логіки є чисті думки, або, дух, що мислить свою сутність. Гегель вказує: „Логіку слід розуміти як систему чистого розуму, як царину чистої думки...” саме вона „... є істиною, такою, якою вона є... у собі та для себе самої” [6, с.140].

Головна задача гегелівської логіки – вихід за межі самої логіки. Елементарну аристотелівську логіку (а це дійсно логіка нашого людського розуму) Гегель не визнає. Отже наука про правила та форми людської думки є хибною наукою! У Арістотеля процес пізнання ґрунтується на судженнях і умовиводах, а останні досліджуються логікою – наукою про науковий доказ. Гегель різко критикує закони аристотелівської логіки: закон отожднення, закон протиріччя закон виключеного третього та інші. Гегель ці закони тлумачив інакше. Готовий матеріал елементарної логіки він зробив діалектично рухомим. Гегель намагався логіку нібито оживити, активізувати. Недаремно аристотелівську елементарну логіку він назвав „формальною” і „мертвою”, а свою – „змістовною”, „живою” та „діалектичною”. У Гегеля логіка є одночасно як наукою про пізнання, так і наукою про буття. Цей синтез ґрунтується на тотожності суб’єкта та об’єкта, мислення та буття. Зрозуміло, що це мислення зовсім не індивідуальне мислення і не мислення людського роду, як трактують це марксистки. Тут Гегель мав на увазі божественне мислення – логіку „Абсолютної ідеї”, яка випереджає людину. Тому логіка є наукою про суще – про природу, суспільство і божественне мислення. Таким чином, гегелівська діалектична логіка об’єднує світ, людину та бога.

А питання про людське мислення Гегель розглядав лише в площині самоусвідомлення „Абсолютної ідеї”, як об’єктивного і вищого суб’єкта. На думку Гегеля, люди, спостерігаючи розвиток у природі та суспільстві, теж можуть навчитися мислити діалектично, можуть зрозуміти логіку „розгортання”

„Абсолютної ідеї”. Людство лише засіб для „Абсолютної ідеї”, а не мета. Тут Гегель протирічить Канту, який вважав, що людину ніколи не можна розглядати як засіб, а лише як мету.

Цікаво, що велика „Наука логіки” розпочинається з „вчення про буття”. Тоді як саме „вчення” – з поняття „чисте буття”. „Чисте буття” розглядалося як первинне по відношенню до „наявного буття”, яке означало якісну визначеність природних речей. Отже, ідеальне - первинне, а матеріальне – вторинне. Вторинне навіть по відношенню до поняття „ніщо”. „Ніщо” – це друге поняття гегелівської „Науки логіки”, як антитеза до „чистого буття”, як результат переходу в свою протилежність. Гегель прямо вказував: „Це чисте буття є чиста абстракція... також безпосередньо є ніщо”. Взаємоперехід чистого буття і „ніщо” Гегель назвав „становленням”. Але не „становлення”, а наявне „буття” він розглядав як синтез „чистого буття” та „ніщо” [4, с.143]. Твердження Гегеля про єдність „буття” та „ніщо” є містифікованим відображенням об’єктивної єдності протилежностей.

На думку Гегеля, в розвитку буття постійно відбувається повернення його до пунктів протистояння з „ніщо”, але кожен раз на більш високому рівні. А заперечення буття або „зняте” буття Гегель назвав сутністю. Одночасно „сутність” є результатом діалектики якості, кількості та міри. Тому у „великій логіці” третя частина глави має назву „Становлення сутності”. Сутність Гегель називав „зануреним у себе буттям”, але сутність „походить” із буття. Це „перехід” буття до поняття, а одночасно – це зафіксований в мові взаємозв’язок протилежних понять. Наприклад, „позитивне” та „негативне”. Сутність відрізняється від посереднього буття рефлексією. А „рефлексія” – це людські роздуми про мислення, це співвідносність понять, якими визначається сутність. Цю гегелевську діалектику понять або категорій можна визначити як містифікований панлогізм. „Поняття” Гегель вважав логічними іпостасями „Абсолютної ідеї”. Саме тому третю частину великої „Науки логіки” він назвав „вченням про поняття”. Поняття в „тотожності з собою є в-собі-і-для-себе-визначене”.

Гегель особливо підкреслював, що „точка зору поняття є взагалі точка зору абсолютного ідеалізму”, тому що не матеріальні речі, а поняття „є істинно першими...” [4, с.341].

Саме завдяки поняттям дійсність має розвиток. Наприклад, „органічне життя” завжди в природі відповідає ступеню поняття. Звичайно, матеріалісти вважають, що все в природі навпаки розвивається само, а поняття вторинні. Але Гегель ідеаліст, тому у нього поняття для своєї реалізації не потребує ніякого зовнішнього матеріалу. Отже, основою реальності, за Гегелем, виступають поняття, „визначення думки”, але, звичайно, не суб’єктивні визначення думки, а об’єктивні, які належать містифікованому „абсолютному ідеалу” або „абсолюту в чистій формі”.

Основний принцип „Науки логіки” – тотожність мислення і буття – визначає всю структуру діалектичної логіки Гегеля. Твір, як уже визначалося, складається з трьох книг: вчення про буття, вчення про сутність та вчення про поняття. Така послідовність відображає процес людського пізнання, яке розпочинається з безпосередніх, зовнішніх властивостей речей – „буття”, потім заглиблюється в їхню „сутність” і, створивши „поняття”, перетворює їх на предмет дослідження. Через це логіка у Гегеля збігається з теорією пізнання, а основні ступені її є також ступенями розвитку пізнання. Вся „Наука логіки” є системою категорій, кожна з яких – певне визначення принципу розвитку, його ступеня розгортання. Принцип розгортається в цілісну систему. Він є „початок” і „рух”. Тому спочатку вони збігаються: початок є найпростішою формою принципу. Подальший логічний рух збагачує принцип новими визначеностями. Принцип більше відрізняється від початку, а потім розходження початку і принципу „знімається” принципом сходження мислення від абстрактного до конкретного. Конкретне Гегель розумів як єдність багатоманітного або як єдність протилежностей. Одна категорія переходить в іншу, протилежну, і навпаки, виникає синтез їх, який є основою розгортання нових категорій. Гегель був впевнений, що, оскільки протилежності не існують одна без одної, то за допомогою принципу тотожності протилежностей утворюється необхідний зв’язок окремих ланок логіки, а її рух є внутрішньо закономірним. Послідовне розгортання єдності

протилежностей приводить до принципу заперечення-заперечення. За цим принципом побудована вся система „Науки логіки”, яка поступово розвивається кількома колами, починаючи з найелементарнішого і завершуючи системою в цілому. Послідовність категорій, на думку Гегеля, відтворює загальний процес пізнання, в якому діє принцип збігу логічного та історичного.

Структура першої книги „Науки логіки” – „Вчення про буття” - якість-кількість-міра. В ній Гегель викладає закон переходу якісних змін у кількісні і навпаки. Гегель запропонував взяти за початок логіки невизначену категорію (можливо, тому третю частину свого попереднього твору – «Феноменології духу» - він залишив без назви, а сучасна умовна назва, а саме, „абсолютний суб’єкт”, може розумітися і як джерело розвитку, і як абсолютний початок). Оскільки невизначена категорія „початок”, їй не повинні передувати інші. Цей початок – безпосередній, а безпосередність визначається категорією буття. Дійсно, для пізнання будь-якої речі необхідно, щоб вона існувала. Потім пізнання осягає її властивості. Цю ступінь пізнання Гегель назвав „наявним буттям”. Визначеність є певним відношенням однієї речі до іншої. Без відношень річ не існує. Вона виростає з них як щось самостійне. Момент самостійності речей Гегель виразив категорією „для-себе-буття”. На цьому етапі пізнання якість досягає завершеності, а таку якісно визначену річ вивчають вже не у відношенні до інших речей, а у відношенні її до себе самої. Відмінністю, яка міститься у самій якості, є кількість, дослідження якої складає другий етап вчення про буття.

Кількість, за Гегелем, це визначеність, незалежна від буття, бо предмет можна збільшувати або зменшувати, не зачіпаючи його якості. Якщо ж цілком абстрагуватися від якості, то кількість виявляється здатною зростати або зменшуватися до нескінченності. Це, за визначенням Гегеля, - дурна нескінченність, бо вона ніколи не може бути досягнута, не може бути завершена. На думку Гегеля, дійсна нескінченність – єдина за скінченністю. Таку єдність Гегель відкрив у кількісних відношеннях. Подвійний перехід є доказом органічної єдності кількості, яку Гегель назвав мірою.

Рух визначеностей у сфері буття надає можливість заглибитися в його сутність. Саме категорію сутності Гегель досліджує в другій книзі „Науки логіки”. Вона має чітку структуру: сутність взагалі або рефлексія-явище-дійсність. На відміну від безпосередності буття, в сутності всі визначення відносні, тобто рефлексивні. Важливо, що до суттєвих визначень речей Гегель відносив суперечності. Тоді як Кант, наприклад, вважав суперечності виключно властивостями нашого розуму (антиноміями розуму). Саме в „Науці логіки” Гегель чітко сформував положення, за яким усі речі в самих собі є суперечливими. Цю суперечливість він проголосив коренем всякого руху, змін і життєвості. Суперечність Гегель тлумачив як єдність протилежностей, які, однак, не мають самостійності. Протилежності – це моменти, підпорядковані сторони третього, яке є їх носієм і основою. Це третє Гегель назвав переходом від сутності до явища і навпаки. Це єдність внутрішнього і зовнішнього, яку Гегель називав дійсністю і відрізняв її від буття та існування. Він вважав, що дійсність у своєму розгортанні виявляється як необхідність.

„Поняття”, якому було присвячено третю книгу „Науки логіки”, визначається Гегелем як єдність буття й сутності, тобто субстанція всієї дійсності. У „Вченні про поняття” діалектика, логіка і теорія пізнання досягають органічної єдності. Гегель був упевнений, що без понять пізнання неможливе. Поняття охоплюють не тільки реальні, нині існуючі предмети, але й усі ті, які коли-небудь мали або матимуть ознаки, що входять до його змісту. Наприклад, поняття „філософська концепція” включає не тільки концепцію певного сучасного автора, але й усі колишні та майбутні концепції багатьох авторів. Така незалежність поняття від його окремих проявів у матеріальному світі є одним із гносеологічних (пов’язаних із теорією пізнання) коренів об’єктивного ідеалізму Гегеля. Він, аналізуючи цю незалежність, прийшов до висновку про первинність понять щодо матеріальних речей.

3 ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ФІЛОСОФСЬКИХ НАУК

„Енциклопедія філософських наук” – праця Г. Гегеля, яка була видана у 1817 р. Надалі вона довго друкувалася під назвою „Система філософії” і ця назва точніше відповідає задуму Гегеля – дати завершений і цілісний виклад власної філософської системи. Гегель назвав свою систему „абсолютним ідеалізмом”. Вона дуже велика за обсягом. Гегель намагався охопити все знання своєї епохи, все знання, яке на той час було відоме людству. Подібну задачу в епоху античності вирішував Арістотель.

„Енциклопедія філософських наук” – праця, у якій Гегель не тільки докладно виклав свою систему об’єктивного ідеалізму, але й розробив вчення про діалектичний метод. Енциклопедія складається з трьох частин. Перша частина – „Логіка (так звана „Мала логіка”)”. Друга – „Філософія природи”. Третя – „Філософія духу”. Така структура точно відповідає логічній послідовності системи „абсолютного ідеалізму” Гегеля. Тут триада: логіка – загальне, природа – одиничне, дух – особливе, або теза, антитеза і синтез.

Логіка як початок системи, підкреслює пріоритет божественної ідеї по відношенню до природи і людського духу. Предметом логіки Гегель вважав „Абсолютну ідею”, що розгортається у логічних категоріях і становить основу, сутність усієї дійсності. „Логіка”, у свою чергу, поділяється на „Вчення про буття”, де викладено діалектичний закон взаємопереходу якості в кількість, „Вчення про сутність”, де викладено вчення про суперечливий характер розвитку, головною проблемою якого є протилежність і пов’язані з нею категорії, та „Вчення про поняття”, що підсумовує розуміння розвитку як „заперечення-заперечення”. Таким чином, „Логіка” є скороченим і переробленим варіантом попередньої або „великої” „Науки логіки”. У „Малій логіці” ми знайдемо чіткіше обґрунтування діалектики як універсального і абсолютного методу пізнання. Як перша частина „Енциклопедії філософських наук”, ця „Логіка” також розкриває логіку спекулятивного підходу у вигляді діалектичного осягнення протилежностей в їхній єдності, висвітлює процес діалектичного руху поняття, його розвитку від абстрактного до конкретного.

Гегель критикував Канта справа, з позицій більш послідовного ідеалізму. Він критикував Канта за припущення ним існування матеріальних „речей в собі”, які не залежать від мислення, від будь-якого суб’єкта. На думку Гегеля, не „речі в собі” ініціюють наші явища чи феномени, а „Абсолютна ідея”. Що є „Абсолютною ідеєю”? Це, в першу чергу, розум, мислення, свідомість (не людська, а об’єктивна). В другу – це субстанція, яка складає сутність і першу основу всіх речей. Таким чином, ніяких „речей в собі” Гегель не визнає. На думку Гегеля, істина блага визначається „як єдність теоретичної і практичної ідеї”. Сама ця „єдність” – є „абсолютною” або спекулятивною ідеєю. Вона характеризується також як „єдність суб’єктивної та об’єктивної ідеї”, для якої ідея є предметом, що охоплює собою „всі визначення” [4, с.419].

Гегель погоджується з Арістотелем, що сутність речі і сама ця річ існують лише спільно. Ідея – це родовий початок, вона має загальний, вселенський, всеосяжний характер. Усі одиничні конкретні речі є протиріччям нескінченного родового початку і одиничної скінченності. Наприклад, людство взагалі і конкретна людина. За Гегелем, людське пізнання перетворює одиничні тілесні речі на загальні, воно робить це через розкриття нематеріальних, ідеальних сутностей цих речей. Тут Гегель практично повторює думку Арістотеля.

„Абсолютна ідея” визначається Гегелем як „абсолютна і повна істина, ідея, яка мислить себе саму” і як така, що мислить, є „логічною ідеєю” [4, с.419]. Ця „абсолютна істина” з боку змісту визначається як „система логічного”. Він прямо вказує, що „істинним змістом ідеї є... вся система, розвиток якої ми простежили” [4, с.420-421]. Також Гегель характеризує абсолютну істину з боку форми, підкреслюючи, що цей метод „є не зовнішня форма, а душа і поняття змісту”. Гегель назвав цей метод „спекулятивним” і виділив у ньому два моменти: „початок” і „поступальний рух”. Під „початком” Гегель розумів „чисте буття” як перше поняття „системи логічного”. Цей „початок” він вважав як початком аналітичного методу, так і початком синтетичного методу. На цій підставі він стверджував, що „філософський метод настільки ж аналітичний, наскільки ж і синтетичний” [4, с.421].

„Поступальний рух”, як другий момент «спекулятивного методу», визначався Гегелем як „діалектика”. Цю діалектику він розумів як „спекулятивну” єдність протилежностей: „як суб’єкт-об’єкт, як єдність ідеального і реального, обмеженого і безмежного, душі і тіла, як можливість, яка в самій собі має свою дійсність...” [4, с.401].

Отже, Гегель назвав свій діалектичний метод „спекулятивним”. Але, обґрунтовуючи положення про єдність протилежностей, він завжди вказував на відносність цього положення, тому що в цій єдності продовжується процес діалектичного заперечення. Гегель відмічав, що „сама ідея являє собою діалектику, яка вічно відділяє та відрізняє тотожне з собою від відрізненого, суб’єктивне від об’єктивного, обмежене від безмежного... і лише тому ідея є вічною творчістю, вічною життєвістю і вічним духом” [4, с.402].

Саме в „Логіці” як першій частині „Енциклопедії” гегелівська містифікація ідеї знаходить своє перше втілення. Гегель вважав, що „Абсолютна ідея” має одну головну мету. Ця мета – самопізнання. „Абсолютна ідея” прагне пізнати сама себе. А щоб пізнати себе – треба активно діяти. Так і люди пізнають через працю, на що вони здатні. Свою мету „Абсолютна ідея” реалізує через розвиток у природі та через діяльність людських поколінь упродовж світової історії. Ці метаморфози дії „Абсолютної ідеї” розглядаються Гегелем у другій та третій частинах „Енциклопедії філософських наук”.

У другій частині „Енциклопедії” – „Філософії природи” – викладено вчення Гегеля про „абсолютну ідею”, яка набула форми інобуття, тобто форми природи. Природа, на його думку, сама по собі не розвивається, вона є лише зовнішнім проявом саморозвитку логічних категорій, що становлять її духовну сутність. В розвитку природи „Абсолютна ідея” розгортається за своїми законами (тобто можливостями), а люди вважають їх законами природи.

„Філософія природи” поділяється на „Механіку”, „Фізику” й „Органічну фізику”. Завдання філософії природи Гегель вбачав у тому, щоб простежити, яким чином природа, будучи інобуттям „Абсолютної ідеї”, стає конкретним духом – людською свідомістю. Головною проблемою гегелівської натурфілософії

було виявлення характеру розвитку природи. Природу він розглядав як систему ступенів, кожен з яких витікає із попереднього. Таких ступенів на основі звичайного тріадичного розділення ідея має три. Першим є „неорганічний стан” з якого виникає жива істота. Тому другим ступенем інобуття „Абсолютної ідеї” є „органічний світ”, який розвивається „ідеєю” до „духовного існування...”, що означало породження на третьому ступені людського роду. І тут, як об’єктивний ідеаліст, Гегель стверджував, що „нема природного процесу породження, а є лише народження в середовищі внутрішньої ідеї, яка складає основу природи” [6, с.39]. Таким чином, Гегель відкидав можливість саморозвитку природи, як і будь-яку її еволюцію. Замість еволюції він утверджує метаморфози ідеї. Ступені природного інобуття ідеї, за Гегелем, вивчаються механікою, фізикою та біологією (органікою). „Кожен ступінь являє собою своєрідне царство природи, і всі вони здаються такими, нібито мають самостійне існування; але останнє царство природи є конкретною єдністю усіх попередніх, як і взагалі кожен наступний ступінь має в собі нижчі ступені і разом з тим протиставляє їх собі...” [6, с.43].

Розглянемо докладніше кожен із розділів „Філософії природи”. Перший розділ – „Механіка” – починається з характеристики простору і часу. Гегель вважав, що простір переходить у час, час – у простір, і „це зникнення і нове самопородження простору і часу є „рух”. Рух – це своєрідне становлення, результатом якого є матерія як „безпосередньо тотожне наявно суще” [6, с.60,61]. Такого чіткого визначення простору і часу, як у Канта, у Гегеля ми не знайдемо. У більшості випадків він визначав час через простір, а простір через час. Наприклад, час є „знятою запереченістю” простору і навпаки.

У розділі „Кінцева механіка” поняття матерії визначається як єдність відштовхування і притягування. Інертна матерія стримує рух у результаті зовнішнього поштовху ідеї тяжіння. У розділі „Абсолютна механіка” розглядаються проблеми небесної механіки. Тут всесвітнє тяжіння Гегель називає визначеним поняттям матеріальної тілесності, яке, „реалізуючись, підвищується до ідеї” [6, с.88].

У розділі „Фізика”, який є другим у „Філософії природи”, Гегель стверджував, що матерія має індивідуальність, а ця індивідуальність – це „якісна визначеність матеріальних створень”. Саме „Фізику” Гегель називав найскладнішою у філософії природи. Тут можна знайти чимало висновків, які прямо суперечать фактам природознавства. Наприклад, Гегель вважав, що як корпускулярна, так і хвильова теорії світла „нічого не дають для пізнання світу” [6, с.119]. Також Гегель відкидав ньютонівське вчення про біле світло і підтримував хибну гіпотезу свого співвітчизника І.Гете. На думку Гегеля, експерименти І.Ньютона заплутані, дрібні та брудні, а з І.Гете науковці сперечалися просто, „тому, що він поет, а не професор” [6, с.295]. У цілому треба визнати, що вся „Філософія природи” виявилася значно менш вдалою, ніж „Логіка”.

Третій розділ „Філософія природи” – „Органічна фізика (або „Органіка”) – теж складається з тріади „Геологічний організм”, „Рослинний організм” та „Тваринний організм”. Геологічний організм не є живим, він є тільки підґрунтям життя. Згідно з Гегелем, „мертвий організм Землі” через взаємодію „стихій” повітря, води, вогню та землі, які є втіленням ідеї, стає здатним до створення життя. Отже, справа тут не в зародках первинної живої матерії, а в „животворній силі ідеї”. У гегелівській „Органіці” теж багато суперечливих висновків. Наприклад, зовсім нелогічно Гегель виводить зі смерті живих організмів народження „духу”: „Над цією смертю природи, із цієї мертвої оболонки підіймається більш прекрасна природа, підіймається дух” [6, с.377]. Цей „дух” означає у Гегеля людське мислення, але виводити його зі смерті організмів, усе одно, що вірити в надприродні сили. Але в тільки такій містифікованій формі антиеволюціоніст Гегель міг пояснити виникнення мислення при переході від тваринного світу до життя людського роду.

Розглянемо третю, останню частину „Енциклопедії філософських наук” – „Філософію духу”. „Філософія духу” характеризує ідею як конкретно розумну і містить учення про різні види людської свідомості і діяльності, в яких нібито „Абсолютна ідея”, знову повернувшись до самої себе, через людську свідомість осягає свій зміст. „Філософія духу” складається з трьох розділів: „Суб’єктивний дух”, „Об’єктивний

дух” і „Абсолютний дух”. Коротко характеризуючи ці розділи, можна відмітити, що „Суб’єктивний дух” присвячується в основному характеристиці індивідуальної свідомості. „Об’єктивний дух” відповідає поглядам Гегеля на соціально-історичне життя людства, а „Абсолютний дух” – вченню Гегеля про різні форми суспільної свідомості (мистецтво, релігію і філософію) як форми саморозкриття абсолютного духу. Процес саморозвитку „Абсолютної ідеї” і разом з тим її самопізнання звершується, на думку Гегеля, його власною філософською системою.

Розвиток „поняття духу” Гегель розглядав як процес „самозвільнення духу”, який проходить три фази. Першу форму існування духу він характеризував як відношення суб’єктивного духу до самого себе. На другій фазі – це об’єктивний дух, що існує як породжений духом світ, в якому свобода має місце у вигляді наявної необхідності. На третій фазі – це абсолютний дух, який Гегель визначив, як у-собі-і-для-себе-сущє і вічно себе породжуюча єдність об’єктивності духу і його ідеальності, або його поняття [6, с.32].

Розділ „Суб’єктивний дух”, з якого починається „Філософія духу”, включає антропологію, феноменологію духу та психологію. Предметом антропології, на думку Гегеля, є „душа” („дух у собі”). Ця душа, у свою чергу, розвивається у вигляді тріади: „природна”, „чуттєва” і „дійсна”. Душа живе загальним планетарним життям. „Природна душа” живе природним життям, яке частково доходить до смутних настроїв. Гегель відкидав астрологічні забобони, вважаючи, що „світова історія настільки ж мало знаходиться у зв’язку з переворотами в сонячній системі, наскільки й долі окремих людей з положеннями планет” [6, с.55]. Разом з цим Гегель був упевнений у духовній нерівноцінності людських рас, яку він оцінював у залежності від їх ролі в минулому і сучасному йому світі. Найвидатнішою він вважав „кавказьку расу”, до якої антропологи ХІХ століття відносили жителів Передньої Азії та Європи. В межах „кавказької раси” на перше місце Гегель ставив європейців, бо в них „панує... безкінечне прагнення до знань, чужде іншим расам” [6, с.64]. Характеризуючи „чуттєву душу”, Гегель вказував, що тут душа опановує себе, щоб прийти у відповідність до свого власного

поняття, тобто піднятися до самоусвідомлення, проявом якого є власне „Я” людини. Третій ступінь розвитку душі Гегель назвав „дійсною душею”. Тут душа отримує панування над своєю природною індивідуальністю, над своєю тілесністю.

У главі „Феноменологія духу” знайшли втілення чимало положень з твору 1807 року, який мав таку ж саму назву. Тут свідомість розвивається від чуттєвого ступеня до раціонального: „У душі прокидається свідомість; свідомість являє себе як розум, який безпосередньо прокинувся, як розум, що знає себе, який звільняє себе шляхом діяльності до ступеня об’єктивності, до усвідомлення свого поняття” [6, с.40].

У третій главі вчення про суб’єктивний дух, яку Гегель назвав „Психологією”, він цей розвиток подав у вигляді тріади „теоретичного”, практичного” і „вільного” духів. Тут Гегель поставив проблему реалізації ідеї свободи через практичну діяльність людей. Ця діяльність формує наявне буття, яке як наявне буття є дійсність – об’єктивний дух” [6, с.324].

Другий розділ „Філософії духу” – „Об’єктивний дух” – це той „об’єктивний дух”, до якого шляхом практичної діяльності переходить „суб’єктивний дух”. „Об’єктивний дух” – це також „наявне буття свободної волі”, яке складає сферу „права”. Свою концепцію „об’єктивного духу” Гегель пізніше докладно розробив у творі „Філософія права”, який видав у Берліні у 1826 році. Саме тому розділ „Об’єктивний дух” іноді називають „філософією права”. Основою права Гегель вважав свободну волю, а систему права він називав сферою реалізованої свободи. Ця „свободна воля” приходить у розвитку три ступені: ступінь абстрактної волі як особистості; ступінь приватної волі як моральних стосунків; ступінь субстанціальної волі як моральності, яка втілюється в сім’ї, громадянському суспільстві і державі.

Термін „громадянське суспільство” Гегель розумів як систему потреб, засновану на приватній власності та системі правових відносин. На думку Гегеля, „громадянське суспільство” залежить від держави, яка є істинною формою об’єктивного духу, а „громадянське суспільство” – лише „обмеженою” формою духу. Тріадично розглядаючи державу, філософ виділив, по-перше, її

внутрішній устрій, по-друге, її стосунки з іншими державами, по-третє, її роль у світовій історії.

Внутрішній устрій – це структура влади Політичну владу Гегель поділяв на князівську, урядову і законодавчу. Цікаво, що концепцію розподілу влад на законодавчу, виконавчу і судову, яка склалася в лібералізмі XVIII століття, Гегель вважав помилковою. Багато уваги Гегель приділяв проблемі міжнародних відносин для держави. Самостійність певної держави в її відносинах з іншими державами він визначав як „першу перемогу та найвеличнішу честь народу”.

Розвиток об’єктивного духу на його вищій стадії Гегель вважав предметом філософії історії. Основою світової історії є розвиток духу – зовнішньозагального – світового духу. Цей дух „...не тільки підноситься понад історією, як понад водами, але діє в ній і складає її єдиний двигун” [6, с.370].

Прагнення кожного народу встановити свою гегемонію Гегель назвав вираженням історичної необхідності. На його думку, на кожному історичному етапі „правим” виявляється тільки один народ. Взагалі він вважав, що світова історія розвивається зі Сходу на Захід і в Європі знаходить своє завершення. Ступенями історії Гегель вважав східний світ, античний світ і германський світ. Східні народи ще не знали, що духу (або кожній людині) властива свобода, вони знають, що тільки один (правитель) має свободу. Проте така свобода обертається дикістю і свавіллям. Греки й римляни просунулись далі. Вони вже знали, що деякі мають свободу. Лише германські народи завдяки християнству дійшли до усвідомлення того, що кожна людина – вільна.

У третьому, завершальному розділі ”Філософії духу” Гегель розглянув „абсолютний дух”, який розвинувся від „об’єктивного духу”. На думку Гегеля, необхідність, природа та історія служать виключно для розкриття „абсолютного духу”. Трьома ступенями процесу піднесення „абсолютного духу” виступають мистецтво, релігія і філософія.

Таким чином, Гегель розвинув поняття „Абсолютна ідея” в поняття „абсолютного духу”. „Абсолютний дух” – це та ж „Абсолютна ідея”, але така, яка непомітно працює в людських справах і цілях, як їхня ідеальна сутність. „Абсолютний дух” - це

також і форма реального буття „Абсолютної ідеї”. „Абсолютна ідея” сама по собі лише абстракція, але в системі філософії Гегеля природа та дух виникають у процесі реалізації „Абсолютною ідеєю” самої себе. А логічні категорії Гегель розглядав як ступені саморозгортання „Абсолютної ідеї”. Логічні категорії у нього є тим, що передують матеріальним речам, а діалектика реального світу – їх простий відблиск.

Гегель створив нову логіку – діалектичну, створив замість, на його думку, безплідної формальної логіки. Навіть не стільки створив, скільки „освятив”. Тому що першим діалектиком, задовго до того, як це слово почав вживати Платон, був інший давньогрецький філософ – Геракліт. Вченню Геракліта Гегель дав високу оцінку.

4 ЩЕ ПРО ДІАЛЕКТИКУ

Загадка високої популярності діалектики до кінця не розгадана. Складна для розуміння мова Гегеля, малозрозумілі визначення деяких понять, постійні протиріччя висловів теж не сприяють поясненню його відомості та успіху. Філософська система навпаки достатньо проста – це відомий з часів Платона і Аристотеля об’єктивний ідеалізм, який сам Гегель називав „абсолютним ідеалізмом”. Можливо, гегелівська діалектика цінується тому, що нема іншого такого методу, який так легко можна було б використати для розв’язання будь-якої проблеми, створюючи одночасно видимість подолання колосальних складностей.

До Гегеля Кант використовував слово ”діалектика” лише в негативному сенсі. І.Кант доказував, що чиста спекуляція чи розум, коли вони вступають у сферу, де вони не можуть бути перевірені експериментально, з необхідністю впадають у протиріччя чи антиномії. Кант називав це явище нісенітницею, ілюзіями, догматичним баластом і всезнайством. Він показав, що кожній метафізичній тезі завжди можна протиставити рівнодоказову антитезу. Кант хотів назавжди покінчити з такою „діалектикою”. Однак ефект вийшов протилежним. Попередження Канта про небезпеку розуму у відношенні сфери трансцендентного серйозно майже ніхто не сприйняв.

Гегель, навпаки, побачив в антиноміях спосіб, яким розум розвивається, і вважав, що Кант забув, що людство постійно змінюється, правда розвивається тільки під „керівництвом” ідеї.

Гегель навіть не намагався розв’язувати протиріччя, вважаючи їх не протиріччями розуму, а об’єктивними протиріччями реального світу. Він зробив їх основою своєї філософії. До того ж ще й висловив подяку Канту за те, що той нібито відродив діалектику і повернув їй її чесне ім’я.

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ

- 1 Особливості визначення поняття «діалектика» у філософських системах І. Канта і Г. Гегеля.
- 2 Філософська система Г. Гегеля як поєднання міфу і логоса.
- 3 Головні особливості гегелівської філософії історії.
- 4 Сучасне значення гегелівської «філософії природи».

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

- 1 Яку назву дав Гегель головному методу своєї філософії?
- 2 Кого із філософів античної доби Гегель називав першим діалектиком?
- 3 Як Гегель назвав ступені саморозвитку Абсолютної Ідеї?
- 4 Як Гегель охарактеризував аристотелівську логіку?
- 5 Чи має гегелівська логіка свою «логіку»?
- 6 Як співвідносяться поняття «Абсолютна ідея» і «Світовий дух» у філософії Гегеля?
- 7 Який твір вважається найважливішим у творчості Георга Гегеля?
- 8 Яким був вплив гегельянства на подальший розвиток філософії?
- 9 Обґрунтуйте, чому спроби Гегеля викладати філософію школярам були невдалими?
- 10 У чому полягає протиріччя між системою та методом Гегеля?
- 11 Чи є суттєва різниця між філософськими системами Гегеля і Платона?

12 Як політичні кола тодішньої Пруссії сприйняли філософське вчення Гегеля?

Список літератури

- 1 Быкова М.Ф. Мистерия логики и тайна субъективности: О замысле феноменологии и логики у Гегеля. – М., 1996.
- 2 Вандишев В.М. Філософія: Екскурс в історію. – К., 1996.
- 3 Гайм Рудольф. Гегель и его время. Лекции о первоначальном возникновении, развитии, сущности и достоинстве философии Гегеля / пер. с нем. П.Л. Соляникова. – СПб., 2006.
- 4 Гегель Г.В.Ф. Наука логики: В 3-х т. – М., 1970-1972.
- 5 Гегель Г.В.Ф. Феноменология духа // Гегель Г.В.Ф. Сочинения: В 14-ти т. - М.-Л., 1929-1958. – Т.4.
- 6 Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук: В 3-х т. – М., 1977.
- 7 Гулыга А.В. Немецкая классическая философия. – М., 1986.
- 8 Ильин И.А. Философия Гегеля как учение о конкретности Бога и человека. – СПб., 1994.
- 9 История диалектики. Немецкая классическая философия. – М., 1978.
- 10 История философии в кратком изложении / Пер. с чешс. И. Богута. – М., 1995.
- 11 Кірюхін Д.І. Вступ до філософії релігії Гегеля. Філософія як спекулятивна теологія. – К., 2009.
- 12 Кричевский А.В. Образ абсолюта в философии Гегеля и позднего Шеллинга. – М., 2009.
- 13 Кузнецов В.Н. Немецкая классическая философия второй половины ХУШ – начала ХІХ века. – М., 1989.
- 14 Ойзерман Т.И. Кант и Гегель (опыт сравнительного исследования). – М., 2008.
- 15 Поппер К.Р. Открытое общество и его враги: В 2-х т. – М., 1991.

- 16 Татаркевич В. Історія філософії. У 2-х томах. Львів, 1997.
- 17 Труфанов С.Н. «Наука логіки» Гегеля в доступному изложеніи: Учеб. пособие – Самара, 1999.